

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ KALBOS SLAVIZMAI: TYRIMO ISTORIJA IR PERSPEKTYVOS

Straipsnyje glaustai apžvelgiama lietuvių kalbos slavizmų tyrimo istorija: aptiriamos slavizmų tyrimo kryptys, išryškinama tyrimų problematika. Atskiras kryptis stengiamasi apžvelgti chronologiškai. Į atskirų konkrečių slavizmams skirtų darbų detali aptarimą straipsnyje nesileidžiama, čia svarbiau parodyti pačią tyrimo eigą ir jos kontekstus. Straipsnio pabaigoje siūlomos kelios lietuvių kalbos slavizmų tyrimo perspektyvos, atsižvelgiant į lietuvių kalbos slavizmų tyrimo kontekstą ir Europos kalbotyroje vyraujančias tendencijas.

Raktažodžiai: lietuvių kalbos slavizmai, polonizmai, baltarusybės, senųjų raštų slavizmai, tarmių slavizmai, leksikografija, etimologija, integracija, kompleksinis tyrimas.

Kalbų kontaktai yra natūralus ir universalus reiškinys, su kuriuo kalbinės bendruomenės susiduria nuolat. Kontaktų formų yra gana įvairių, tačiau viena įprasčiausių ir labiausiai atkreipiančių dėmesį yra būtent leksiniai skoliniai. Visame lietuvių kalbotyros kontekste skolinių tyrimas užima gana svarbią vietą ir yra nuolat plėtojamas.

Paprastai sutariama, kad lietuvių kalbos leksikoje ryškios dvi stambiausios ir svarbiausios skolinių klasės – 1) slavizmai, 2) germanizmai. Pirmoji sudaro didžiausią lietuvių kalbos skolinių sluoksnį, antroji, manoma, yra kur kas mažesnė. Skoliniai iš kitų kalbų gausesnių ir aiškesnių grupių nesudaro – jų tiesiog yra labai mažai (LKE 2008, 501; Kabašinskaitė 2014, 125–128). Pagal tyrimų apimtį ir intensyvumą taip pat lyderiauja slavizmai – šie skoliniai tiriami gerokai išsamiau ir daugiau negu germanizmai.

SLAVIZMŲ TYRIMO KRYPTYS IR PROBLEMATIKA

Visiems vienaip ar kitaip su slavizmais susijusiems didesniems, mažesniems ar visai smulkiems darbams išsamiai apžvelgti reikėtų nemažo atskiro straipsnio. Todėl čia susitelksiu ne ties pavieniais, konkrečiais su slavizmų tyrimu susijusiais veikalais, bet pasistengsiu pateikti trumpą lietuvių kalbos slavizmų tyrimo kryptių ir tyrimo problematikos apžvalgą – savaime suprantama, kad kai kuriuos konkrečius darbus čia būtinai teks aptarti. Jeigu kas domėtusi kitais, šioje apžvalgoje neminėtais ir smulkesniais su slavizmais daugiau ar mažiau susijusiais darbais, jų bibliografiją bei platesnes ar siauresnes apžvalgas galima rasti kad ir šiuose leidiniuose: LKE 2008, 504; Kabašinskaitė 2014, 122–128; Kardelis 2003, 12–21; Kregždys 2016, 13 tt; Smetonienė 2015, 5–7.

Aptarimą patogiausia pradėti nuo vieno konkretaus darbo. Nors lietuvių kalbos slavizmų klausimą ir vienokią ar kitokią problematiką šiek tiek buvo kliudę A. Schleicheris, J. Karłowiczius, J. Schmitas, tačiau tikrąją slavizmų tyrimo pradžią reikėtų laikyti chronologiškai anksčiausią ir iš ano meto perspektyvų žiūrint – gana kompleksiską slavizmams skirtą tyrimą – A. Brücknerio veikalą „Die slavischen Fremdwörter im Litauischen“, išleistą Weimare 1877 m.¹ (žr. Brückner 1877).

Iš esmės šį A. Brücknerio darbą galima laikyti leksikografiniu veikalu – slavizmų žodynu, tačiau nereikia pamiršti, kad jis turi ir įvadą. Be to, galima pagrįstai sakyti, kad šis darbas yra ne tik apie lietuvių, bet ir apie kitų baltų kalbų slavizmus, nes čia pateikiami ir latvių, ir prūsų slaviškųjų skolinių žodynėliai. Pirmąją veikalo dalį sudaro slavizmų žodynelis su slaviškais atitikmenimis, antrojoje dalyje aptariama slavų kalbų įtaka lietuvių kalbos žodžių darybai ir sintaksei, trečiojoje dalyje – latvių, o ketvirtojoje – prūsų kalbos slavizmų žodynėliai. Be to, darbo pradžioje autorius aptaria ir lietuvių kalbos germanizmus. Būtent šie išvardyti aspektai ir sudaro tam tikrą tyrimo kompleksiskumą.

Apskritai darbas vertingas ne tiek dėl empirinės dalies (lingvistai, tyrę lietuvių kalbos slavizmus, yra pastebėję, kad nemažą dalį indigenių žodžių jis traktavo kaip skolinius), bet veikiau kaip tyrimo istorijos ir problematikos ištakų faktas; veikalas, kuris, kaip jau minėta, tapo tikrąją sisteminio lietuvių kalbos slavizmų tyrimo pradžia (išsamiau žr. Kardelis 2003, 12–14; Kabašinskaitė 2014, 49; 126).

Pasirodžius A. Brücknerio studijai, kuri, atrodo, buvo tam tikras akstinas panašaus darbo imtis ir kitiems tyrėjams, kurį laiką slavizmų tyrimo lauke vyravo tylą, nes panašių didesnės apimties darbų nepasirodė. Toji tylą tęsėsi maždaug iki XX a. 3-iojo dešimtmečio, kada pasirodė du svarbūs monografinio-leksikografinio pobūdžio darbai, kurių autoriai tyrimo objektą – lietuvių kalbos slavizmus – padalijo į du daugiau mažiau savarankiškus objektus ir iš principo ėmė formuoti dvi gana aiškias tyrimo kryptis, kuriose ėmė kristalizuotis ir atitinkama tyrimo problematika.

Pirmąją galima vadinti senosios lietuvių raštijos (senųjų raštų) slavizmų, antrąją – lietuvių kalbos tarmių slavizmų tyrimo kryptimi. Abi jos visų pirma skiriasi nagrinėjama empirine medžiaga. Taip pat ne visai vienoda ir tyrimo problematika. Tačiau yra ir tam tikrų bendrumų – kai kuriais atvejais, kaip bus matyti toliau, abi kryptys turi ir bendrų sąlyčio taškų.

SENŪJŲ RAŠTŲ SLAVIZMAI

¹ Prieiga per internetą: [www.https://archive.org/details/dieslavischenfr01brgoog](https://archive.org/details/dieslavischenfr01brgoog)

Pirmiausiai apžvelgsiu senosios lietuvių raštijos slavizmų tyrimus ir pasistengsiu juos išdėstyti daugiau mažiau chronologiškai, o svarbiausiu apžvalgos akcentu pasirinksiu tyrimo problematikos aspektus.

Pirmasis stambus senosios lietuvių raštijos slavizmais skirtas darbas yra Prano Skardžiaus „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen“, publikuotas 1931 m. leidinio „Tauta ir žodis“ VII numeryje (Skardžius 1931; 1998). Ši studija yra autoriaus daktaro disertacija, nepraradusi aktualumo iki šiol. Anot V. Urbučio, „Jau šeši dešimtmečiai, kaip pagrindinė informacija apie senuosius slavizmus imama iš šio autoritetingo veikalo.“ (Urbutis 1992, 4). Prie V. Urbučio pasakyto laiko tarpo drąsiai galima pridėti dar daugiau nei du dešimtmečius – tyrimu ir dabar naudojasi tie lingvistai, kurie domisi ir nagrinėja senųjų lietuvių raštų slavizmus.

Kartu su P. Skardžiaus studija, pradėjusia senųjų raštų slavizmų tyrimo kryptį, pradėjo formotis ir slavizmų tyrimo problematika, kuri nėra visiškai vienalytė ir apima kelis aspektus.

Didžioji P. Skardžiaus studijos dalis yra alfabetinis slavizmų sąrašas – kaip teigia V. Urbutis, „platokas, tačiau į visišką išsamumą nepretenduojantis alfabetinis slavizmų žodynas“ (Urbutis 1992, 4). Tad čia labai aiškiai išryškėja leksikografinis aspektas. Kokių didesnių apibendrinimų šiame darbe nėra padaryta, tik įžangoje aptariamais svarbiausi iki tol pasirodę tyrimai. Įžangoje P. Skardžius apžvelgia ir A. Brücknerio darbą, nurodo jo netikslumus, juos pataiso; be to, nurodo ir kitų autorių recenzijas. Reikia pasakyti, kad iki šiol išsamesnio ir platesnio senųjų raštų slavizmo sąvado vis dar neturime. Žinoma, į atskirus seniesiems raštams skirtus leksikografinius darbus (žodžių sąvadás, indeksus ar žodynus) įtraukiami ir slavizmai, tačiau jie nėra tų darbų svarbiausias akcentas (plg. Kabelka 1964; Palionis 2004; Urbas 1996).

Su leksikografiniu aspektu glaudžiai siejasi ir A. Brücknerio, ir P. Skardžiaus darbe aiškiai matomas leksikologinis aspektas, kurį vėliau ėmė plėtoti ir kiti lingvistai: atskirų slavizmų ar jų grupių leksiniai tyrimai arba patenka į stambiuosius ir chrestomatinius lietuvių kalbotyros veikalus (plg. Būga 1958, 1959, 1961; Kudzinowski 1977; Sabaliauskas 1990; Palionis 1967, 1979, 1995; Zinkevičius 1988), arba yra pateikiami atskirose publikacijose (plg. Dini 1989; 1990; Siaurukienė 1987).

Su P. Skardžiaus studija atsirado ir ėmė plėtotis dar vienas – pats bendriausias, universalusias ir, galima sakyti, didžiąją daugumą slavizmais skirtų darbų vienijantis tyrimo problematikos aspektas – *slavizmų etimologija*. Domėtis slavizmais etimologiniu aspektu visų

pirma yra etimologinių žodynų autorių uždavinys. Iki šiol turime tris tokius pagrindinius šaltinius: Ernsto Fraenkelio dviejų tomų lietuvių kalbos etimologinį žodyną „Litauisches etymologisches Wörterbuch“ (1962–1965), Wojciecho Smoczyńskiego lietuvių kalbos etimologinį žodyną „Słownik etymologiczny języka litewskiego“ (2007²) ir Wolfgango Hocko vadovaujamos komandos parengtą trijų tomų senųjų raštų etimologinį žodyną „Altlitauisches etymologisches Wörterbuch 1–3“ (ALEW 2015). Taip pat reikia paminėti „Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazę“ (žr. <http://etimologija.baltnexus.lt>), kur taip pat galima rasti šiokios tokios informacijos apie lietuvių kalbos slavizmus.

Tačiau slavizmų etimologija – jų identifikavimas, etimologinis vertinimas ir inventori-zacija – yra pamatinis žingsnis tolesniems slavizmų tyrimams jau kitais, įvairesniais aspek-tais. Etimologijos klausimo neišvengia ir tie tyrėjai, kurie imasi analizuoti, pavyzdžiui, sla-vizmų integracijos klausimus. Su etimologine slavizmų identifikacijos problematika yra su-siję ir kiti tyrimams aktualūs klausimai.

Visų pirma – tai slavizmų skolinio šaltinio nustatymo problema. Turint galvoje A. Brücknerio, E. Fraenkelio, W. Hocko, J. Otrębskio, A. Sabaliausko, A. Smetonienės, W. Smoczyńskiego, P. Skardžiaus, R. Kregždžio, Z. Zinkevičiaus, V. Urbučio ir kitų darbus, at-rodytų, kad skolinio šaltinio problema turėtų būti išspręsta, tačiau neretai šiuose darbuose matyti aiškių nevienodumų, nelygumų ir, suprantama bei svarbiausia, diskusijų.

Vienas iš ryškiausių ir greitai į akis krintančių nevienodumų yra to paties slavizmo sla-viško atitikmens skirtingas pateikimas: a) atskiruose darbuose įvairuoja atitikmens rašyba slaviškais rašmenimis, b) nevienodai nurodomas ir atskirų slavizmų šaltinis. Jeigu žiūrėtume senesnius, klasikinius darbus, matytume, kad dažniausi du slavizmų pateikimo būdai: po slavizmo rašoma *plg.* ir nurodoma slaviškas atitikmuo ar atitikmenys (rašoma ir tiesiog ati-tikmenys arba tiksliai nurodomas šaltinis, pavyzdžiui, E. Frenkelio rašyta *aus*, P. Skardžius rašo ženklą <). Skolinio šaltinio įvardijimas, kaip ką tik sakytą, irgi įvairuoja. Štai J. Otrębs-kis savo darbe (žr. toliau) nurodo iš esmės tik du skolinimosi šaltinius – baltarusių arba len-kų kalbą, P. Skardžius, E. Frenkelis daugumos skolinių atitikmenį taip pat nurodo baltaru-sių arba lenkų kalbą, bet prie kai kurių žodžių prirašo ir *aruss.* (t. y. mano jų šaltinį buvus senąją rusų kalbą); taip elgiasi ir P. Skardžius. A. Sabaliauskas kai kurių slavizmų šaltinį nu-rodo s. *rus.*, bet daugumą skolinių irgi kildina iš baltarusių ir lenkų kalbos. Apskritai nuo-seklumo kai kuriuose darbuose kiek trūksta, ypač chronologijos prasme. Pavyzdžiui, kai kur prie slavizmo *pulkas* rašoma *aruss.* (s. *rus.*), o prie neabejotinai artimo chronologinio

² Antrąjį pataisytą ir papildytą leidimą rankraščio teisėmis žr.: <https://rromanes.org/pub/alii/Smoczy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>

sluoksniu slavizmo *kalėdos* – jau *wruss. (br.)*. Sakykim, ką tik minėto slavizmo *kalėdos* atitikmuo nurodoma baltarusių kalba, prie slavizmo *kūčios* nurodomos visos trys – baltarusių, rusų ir lenkų kalbos, o štai slavizmo *krikštas* šaltinis nurodomas senosios rusų kalbos forma (išsamiau žr. Kardelis 2003, 46 tt).

Aptartieji slavizmų šaltinio nuorodų nelygumai iš tikrųjų nėra vien techninio pobūdžio reikalas. Šie nelygumai yra tiesiogiai susiję su slavizmo tiesioginio šaltinio problema – kaip nustatyti, iš kurios konkrečios slavų kalbos žodis yra pasiskolintas. Teorinius šio klausimo pamatus lietuvių kalbotyroje yra padėjęs daugiausiai V. Urbutis, be to, jis nemažai tyrė ir konkrečių slavizmų tiesioginio šaltinio problemą. Čia būtina minėti V. Urbučio straipsnį „Senųjų slavizmų kilmės įvairovė“, kur jis aptaria slavizmų šaltinio problematiką ir siūlo slavizmų klasifikaciją pagal skolinio šaltinį atsižvelgdamas ne vien į genetinius slavizmų aspektus, bet žiūrėdamas ir tolimesnės kilmės (išsamiau žr. Urbutis 1993, 91–101). Su etimologinėmis plačiąja prasme ir slavizmo šaltinio nustatymo problemomis neretai yra susijęs atskirų, konkrečių slavizmų šaltinio nustatymas. V. Urbutis tą gražiai yra parodęs, ieškodamas slavizmo *zomėtas* šaltinio (Urbutis 2001, 83–90; dar žr. Urbutis 2009, 413–468).

Aktuali ir dar viena problema – skolinio šaltinių santykis. P. Skardžius savo studijos „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen“ įžangoje užsimena ir apie skolinių šaltinių santykį (žr. Skardžius 1931; 1998). Jis polemizuoja su J. Karłowicziumi, kuris yra gana tvirtai teigęs, jog daugiausiai tarp lietuvių kalbos skolinių esą polonizmų, po to – baltarusizmų, o trečioje vietoje lieka iš senosios slavų kalbos kilę skoliniai. P. Skardžius tvirtina, kad skolinių iš senosios slavų kalbos lietuviai apskritai neturi, o lenkiškųjų skolinių greičiausiai daugiau esą tik senuosiuose raštuose, bet ne tarmėse (žr. Skardžius 1998; dar plg. Urbutis 1992, 4; Kardelis 2003, 14–15). Skolinio šaltinių santykių problema, arba, kaip sako V. Urbutis, klausimas „ar iš lenkų, ar iš baltarusių kalbos daugiau skolintasi?“ (Urbutis 1992, 5) ilgainiui virto, galima sakyti, savotišku detektyvu. Kiek slavizmų yra kilusių iš kiekvienos konkrečios slavų kalbos, savo laiku skaičiavo Jonas Palionis. Jo gauti rezultatai tokie: slavizmų, kurie atėję iš lenkų kalbos, yra maždaug dvigubai daugiau negu kildinamų iš baltarusių kalbos. Iš visų nustatytų slavizmų polonizmų grupė išėina didžiausia, toliau eina baltarusybių grupė, o trečioji, mažiausioji, kur galima dvejopas kildinimas – ir iš lenkų, ir iš baltarusių kalbų (žr. Palionis 1967, 269–271; 1979, 80–81; Urbutis 1992, 4–5). Tačiau po V. Urbučio tyrimo paaiškėjo, kad senųjų raštų slavizmų santykis tarp polonizmų ir baltarusybių buvo „įsivaizduojamas visiškai klaidingai, tiesiog atvirkščiai negu iš tikrųjų turėtų būti.“ (Urbutis 1992, 5). Tokie neteisingi skaičiavimai, anot Urbučio, atsirado dėl to, kad buvo remiamasi klaidinga prielaida, „kad vienos kurios slavų kalbos žodžio prirašymas Skardžiaus

žodyne yra lygus nustatymui, jog atsakantis slavizmas kilęs kaip tik iš tos kalbos.“ (Urbutis 1992, 14). V. Urbučio nustatytas santykis yra toks: didžiausia grupė yra neapibrėžtųjų slavizmų (kurie gali būti paskolinti ir iš lenkų, ir iš baltarusių kalbų; kol kas nėra patikimų kriterijų, kuriais remiantis galima būtų nustatyti tikrąjį slavizmo šaltinį), antroji pagal dydį grupė – baltarusybės (jų dvigubai daugiau negu polonizmų), o mažiausia grupė – polonizmai (žr. Urbutis 1992, 14). Atsižvelgęs į V. Urbučio skaičiavimus, jo nuomonei „Lietuvių rašomosios kalbos istorijos“ 1995 m. leidime jau pritaria ir J. Palionis (žr. Palionis 1995, 85).

Pastaruoju metu diskusiją dėl skolinio šaltinių santykio savo studijoje „Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija“ atnaujino Rolandas Kregždys. Jisai su skolinio šaltinio santykiu polonizmų atžvilgiu elgiasi kiek kitaip, plg.: „Nepaisant šio tyrėjo (V. Urbučio – V. K.) mėginimo neutralizuoti neapibrėžtųjų polonizmų (morfofonetiškai ir semantiškai tapačių lenkų ir rytų slavų [vienos šių kalbų] leksemų) grupei priskirtinų žodžių etninę priklausomybę, remiantis ir arealiniu faktoriumi<...>, šiame veikale V. Urbučio (2009: 436) įvardyti neapibrėžtieji slavizmai, taikant etimologinį metodą (apie jo svarbą žr. Palionis 1967: 270; dar žr. Kabelka 1964: 23–24), priskiriami n e a p i b r ė ž t ū j ū p o l o n i z m ū (o ne slavizmų apskritai) g r u p e i (plg. panašią Andrąšo Zoltáno [1987: 6; dar žr. Гарбуль 2010: 78] itin gausių polonizmų, patekusių į senąją rusų kalbą iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės oficialiosios rusėnų [vakarų rusų arealo] kalbos <...>, interpretaciją).“ (Kregždys 2016, 30).

Kaip jau minėta, P. Skardžius senųjų raštų slavizmų integracijos klausimo visiškai nekludė. Galbūt šį klausimą buvo palikęs antrajai darbo daliai, apie kurią užsimena pratarinėje, kur slavizmai būtų tiriami „ne tik deskriptyviai, bet ir istoriškai“ (Skardžius 1998, 348–349). Deja, šis tyrimas arba neatliktas, arba dingęs. Tad ilgą laiką senųjų raštų slavizmų tyrimo problematikoje žiojėjo aiškiai matoma spraga – struktūrinės integracijos tyrimų nebuvimas.

Pačiais ankstyvaisiais pasidomėjimo integracijos procesu ženklais sąlygiškai galima laikyti apie slavizmų morfologiją rašiusių A. Valeckienės (1967) ir J. Laučiūtės (2007) publikacijas, tačiau jų darbų integracijos tyrimu vadinti negalima – tai tiesiog atomistiškas, netgi primityvus (J. Laučiūtės atveju) slavizmų ir jų šaltinio morfologinės struktūros lyginimas; šiuose darbuose, kaip taikliai pastebi B. Voitkevič, „sunku išvelgti kokį nors teorinį pagrindą, kuris leistų nustatyti slavizmų morfologinės integracijos principus“ (Voitkevič 2010, 244).

Pirmieji sistemiškesni ir struktūriškesni bandymai imtis senųjų raštų slavizmų integracijos tyrimų yra susiję su morfologine integracija. Čia galima minėti Boženos Voitkevič straipsnį „Mikalojaus Daukšos Postilės slavizmų morfologinė integracija“, kur mėginti formuluoti integracijos tyrimo principai ir paanalizuota dalis medžiagos: slavų kalbų vardažodžių su kietuoju ir minkštuju kamiengaliu integracijos dėsningumai (išsamiau žr. Voitkevič 2010). Morfologinės integracijos temą pratęsia ir dvi Dariaus Rudzinsko publikacijos. Pirmoji – „Keli lietuvių senųjų raštų slavizmų morfologinės integracijos aspektai“, kur nagrinėjami kai kurie probleminiai morfologinės integracijos atvejai, pastebėti lyginant senųjų lietuvių raštų rytinio varianto slavizmus ir jų slaviškuosius atitikmenis (medžiaga imta iš K. Sirvydo trikalbio žodyno ir „Punktų sakymų“, taip pat J. Jaknavičiaus „Evangelie polskie y litewskie“ bei 1605 m. anoniminio katekizmo) (išsamiau žr. Rudzinskas 2011). Antroji – „Morfologinė slavizmų integracija: giminės kategorijos aspektai“, kur kliudomi giminės kategorijos integracijos klausimai: mėginama apibūdinti integracijos struktūrinius požymius ir pačią struktūrą (išsamiau žr. Rudzinskas 2011a). Šios publikacijos, kaip jau sakyta, buvo pirmieji mėginimai struktūriniais metodais panagrinėti slavizmų morfologinę integraciją, mėginta ieškoti ir formuluoti teorinius tyrimo principus, apibrėžti tyrimo mechanizmą.

Ryškiausiai slavizmų integracijos atšaką reprezentuoja Anželikos Smetonienės daktaro disertacija „Lietuvių kalbos priesaginiai veiksmažodžiai slavizmai ir hibridai (XVI–XVII a. LDK tekstuose)“. Nors disertacija aprėpia ne visus slavizmus (tik priesaginius veiksmažodžius ir hibridus) ir ne visą senąją raštiją (medžiaga surinkta iš XVI–XVII a. LDK raštų indeksų), bet čia svarbiau yra ne tiek pačios medžiagos apimtis, kiek nauji lietuvių kalbotyroje slavizmų tyrimo aspektai. Tradicinė etimologinė linija vedama ir šioje disertacijoje, tą aiškiai rodo disertacijoje keliami uždaviniai: „1. surinkti visus skolintus veiksmažodžius iš atrinktų XVI–XVII a. LDK raštų. 2. nustatyti skolintų veiksmažodžių atitikmenis buvusiose LDK žemėse ir kaimynystėje paplitusiose slavų rašytinėse kalbose (bažnytinė slavų, senoji rusų, rusėnų, lenkų kalba) ir tarmėse (baltarusių, ukrainiečių, rusų, lenkų tarmės).“ (Smetonienė 2015, 7). Tačiau nauja slavizmų tyrimo lauke yra integracijos procesų analizė, kurios siekį iliustruoja šie disertacijoje formuluojami uždaviniai: „3. sinchroniniu ir diachroniniu aspektais nustatyti skolintų veiksmažodžių darybinę ir morfologinę struktūrą. 4. į darybinę ir morfologinę analizę įtraukti fonologinį ir semantinį aspektus.“ (ibidem). Šiame darbe į slavizmų integracijos procesą stengiamasi pažvelgti kompleksiskai: kaip rodo ką tik minėti uždaviniai, imamas slavizmų darybinė ir morfologinės struktūros analizės, neapeinant ir į analizę įtraukiant fonologinį ir semantinį kriterijus (išsamiau žr. Smetonienė 2015). Pradėtą

tyrimų barą tęsia ir kitos šios lingvistės publikacijos (žr. Smetonienė 2016, 2016a, 2016b, 2017).

LIETUVIŲ KALBOS TARMIŲ SLAVIZMAI

Antrąją lietuvių kalbos slavizmų kryptį, kurią pagrįstai galima vadinti lietuvių kalbos tarmių slavizmų tyrimo kryptimi, beveik tuo pačiu metu kaip P. Skardžius pradėjo lenkų kalbininkas Janas Otrębskis, parengęs ir 1932 m. išleidęs studiją „Wschodnio-litewskie narzecze twereckie, cz. III, Zapożyczenia słowiańskie“ (žr. Otrębski 1932). Įvade autorius sako, kad čia nagrinėjami vienos – Tverečiaus – tarmės ir vieno sinchroninio sluoksnio slavizmai. Tačiau būtina pabrėžti, kad iš tikrųjų darbe autorius rėmėsi tik keliais informantais iš Guntauninkų kaimo, todėl pateikta ir išanalizuota medžiaga neapima viso Tverečiaus arealo.

Tarmių slavizmų tyrimus, panašiai kaip ir senųjų raštų slavizmų atveju, taip pat galima skirti į atšakas, atsižvelgiant į darbuose išryškėjusią tyrimo problematiką. Šis išsišakojimas, beje, prasidėjo jau pačiame J. Otrębskio veikale, kurio didžiąją dalį galima skirti prie jau minėtos leksikografinės problematikos, nes ją sudaro alfabetinis slavizmų žodynas. Tačiau antrojoje studijos dalyje aptariamai slaviškų balsių ir priebalsių atitikmenys slavizmuose, nors ir be didesnių apibendrinimų, bet vis dėlto išvardijami ir morfologiniai slavizmų atitikmenys. Čia, galima sakyti, jau dedami pamatai slavizmų integracijos tyrimams (išsamiau žr. Kardelis 2003, 15).

Po J. Otrębskio darbo tarmių slavizmų tyrimo kryptyje kurį laiką taip pat vyravo štilis – jokių stambesnių ir specialesnių darbų nesirodė. Tam tikra prasme judėjo darbai leksikografinėje atšakoje – į rengiamus ir leidžiamus tarmių žodynus patekdavo ne tik indigeni leksika, bet ir slaviškieji skoliniai, tačiau specialių studijų, paremtų tarmių žodynais ir nagrinėjančių slavizmų problematiką, neatsirado³.

Beje, tarmių žodynuose, kaip ir senųjų raštų slavizmų atveju, taip pat iškilo ir skolinio šaltinio nustatymo, ir to šaltinio nuorodų pateikimo problema. Tarmių žodynuose nurodant slavizmus yra nemažai nenuoseklumų, susipynusi deskripcija ir preskripcija, ne visada paisoma etimologinio ir chronologinio principo. Išsamiau ši problematika apžvelgta ir panagrinėta atskirame straipsnyje (žr. Kardelis, Wiemer 2003). Deja, tam tikrų nenuoseklumų, ku-

³ Galima paminėti, kad bent jau Vilniaus universitete buvo parašyta keletas diplominių, bakalauro ir magistro darbų, kur aptariamai slavų skoliniai lietuvių tarmėse (žr. Gailiūnaitė 1973; Gudelytė 1984; Daugėlaitė 2000; Denaitytė 2002; Mackel 2002; Melnikova 2002; Pacino 2014; Šalnaitė-Basuškienė 1971; Šimelevičiūtė 2002). Daugumos šių darbų empirinis pagrindas buvo tarmių žodynai, tad jie irgi labiau leksikografinio pobūdžio, juose suregistruoti į žodynus įtraukti slavizmai, tačiau kartu nurodytos jų reikšmės ir padarytas nedidelis posūkis semantikos link – žodžiai suskirstyti teminėmis grupėmis; vienas darbų susijęs su fonologine integracija. Tačiau šie darbai nėra publikuoti.

rie aptarti minėtame straipsnyje, mano supratimu, nepavyko išvengti „Tarmių (šnektų) žodynų rengimo bendruosiuose reikalavimuose“, plg.: „10.7. Į žodyną dedami skoliniai, nevartojami bendrinėje lietuvių kalboje, teikiami su tam tikra pažyma (pvz.: sl., germ. ar svet.) arba nurodomas visas kitos kalbos žodis, kuris, kaip manoma, galėjo būti pasiskolintas.“ (žr. <http://www.vlkk.lt/programos/vertinimas/zodynu-reikalavimai#tarmes>). Čia palikta ta pati painiava tarp pažymų *sl.* ir *svet.*, kuri, savo ruožtu, veda ir į skolinio šaltinio nustatymo painiavą.

Ilgainiui pasirodė pora straipsnių, skirtų slavizmų vartosenos raidai apžvelgti. Savotiškas J. Otrėbskio darbo tęsinys yra Z. Zinkevičiaus straipsnis „Tverečiaus šnektos slavizmai prieš 60 metų ir dabar“ (Zinkevičius 1986, 8–12). Šio straipsnio tikslas – parodyti sinchroninę J. Otrėbskio užrašytų slavizmų vartoseną ir jos pakitimus. 2006 m. buvo publikuotas Vilijos Sakalauskienės straipsnis „Leksiniai slavizmai pietinių vakarų aukštaičių šiaurinėje šnektose“, kur lyginami P. Skardžiaus žodyne užfiksuoti slavizmai su šnektose vartotais ir tebevartojamais. Slavizmai pagal kilmės šaltinį skirstomi į grupes. Nustatyta, kad daugiausiai senųjų slavizmų kilę iš lenkų ir baltarusių kalbų, mažiausiai – iš rusų kalbos (žr. Sakalauskienė 2006).

Tarmių slavizmų integracijos problematika, kurią savo darbe užkliudė J. Otrėbskis, ilgą laiką buvo visiškai likusi nuošalyje. Minėtini tik neįprasti slavizmų garsų atliepiniai, nurodyti atskiruose Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologijos“ skyriuose (Zinkevičius 1966, 60–71, 97–99, 145–146, 150–169). Straipsnyje „Dėl balsių *a*, *o*, *e*, *ė* kaitos slavizmuose“ Z. Zinkevičius, remdamasis chronologija ir atsižvelgdamas į garsų substitucijos bei hiperkorekcijos reiškinius, aptaria slavizmų variantų su balsiais *a*, *o*, *e*, *ė* atsiradimo priežastis (Zinkevičius 1987, 196–199). Slavizmų integracijos tyrimai šiek tiek pajudėjo maždaug nuo 1992 m., kai Profesoriaus Alekso Girdenio paskatintas, ėmiausi šios temos, tiksliau tariant, fonologinės slavizmų integracijos aspekto, ir 2003 m. publikavau daktaro disertacijos pagrindu parengtą monografiją „Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai“ (Kardelis 2003), kurioje plėtojau lietuvių kalbotyroje naują temą – struktūrinę ir diachroninę slavizmų integracijos tyrimą. Studijoje nagrinėjama dalies rytų aukštaičių vilniškių arealo slavizmų fonologinė integracija. Tyrimo objektas palyginti siauras, apsiribota tik balsių integracija. Darbas nėra grynai sinchroninis, didžia dalimi jis diachroninis. Sinchroninėje dalyje nustatomi integracijos dėsniai, o diachroninėje – aptariami tų dėsnių susiformavimo ir persiformavimo motyvai, dėsningumus stengiamasi pritaikyti fonologinei sistemai rekonstruoti (išsamiau žr. Kardelis 2003; dar žr. Judžentis 2004). Po šio darbo kompleksiškesni ir išsamesni tarmių slavizmų integracijos tyrimai vėl sustojo, naujesnių darbų iki šiol nėra pasirodę.

Dar vienas aspektas, ryškiau matomas lietuvių kalbos slavizmų tyrimo lauke, yra slavizmų chronologijos klausimas. Su slavizmų chronologijos klausimu iš dalies susiję ir slavizmų integraciją nagrinėjantys darbai (žr. anksčiau nurodytą literatūrą), tačiau didžiausią darbą šiuo atžvilgiu yra nuveikęs Kazimieras Būga. Jis pirmasis išsamiai, remdamasis slavų vokalizmo istorija, išnagrinėjo seniausiąją lietuvių kalbos slavizmų sluoksnį (svarbiausius straipsnius žr. Būga 1958, 339–351, 351–353; 1961, 749–778). Lietuvių kalbos istorinei gramatikai svarbus Leskieno dėsnio chronologizavimas remiantis slaviškais skoliniais (Būga 1961, 46–48).

K. Būga, mėgindamas nustatyti skolinių chronologiją, rėmėsi slavų garsų istorija – išsamiai jo nagrinėjami seniausiojo slavizmų sluoksnio fonetiniai atliepimai slavų kalbose: 1) slavų nosinių balsių refleksai slavizmuose, 2) „jerų“ atitikmenys, 3) aptarta slavų pleofonija. Čia pateikti tik du pavyzdžiai: *skavaradà* ir *čeřpě* (žr. Būga 1958, 342). 4) Aptariami slavų *a*, *u*, *i* atitikmenys, pabrėžiama, kad jie paskolinti tuo metu, kai minėti balsiai slavų sistemoje buvo ilgi, o „jat“ buvo tariamas kaip diftongoidas (Būga 1958, 344). Matyt, slavų balsio ilgumą K. Būga taip pat laikė argumentu seniausiems slavizmams chronologizuoti. Slavų „jat“ atliepimą lietuvių kalbos balsiu *ie* jis aiškino tuo, kad slavų balsis tuo metu buvęs diftongas. K. Būga aptaria ir slavų „jat“ atliepimą pozicijoje po *c*, *š*, *ž* – lie. *ė*, taip pat slavų *ja* atliepimą – lie. *ė*. 5) Nusakomi skirtingi slavų balsio *y* (=ѣ) atitikmenys. 6) Aptardamas religinius terminus, K. Būga pasako nuomonę, kad dauguma jų esanti atkeliavusi iš rusų kalbos (Būga 1958, 348). Iš šios trumpos apžvalgos matyti, kad K. Būgai svarbiausia buvo ne fonetinės garsų substitucijos dėsningumai, bet chronologija. Tai rodo jo rėmimasis slavų garsų istorija ir padarytos svarbiausios išvados, kur nurodoma, kada prasidėjo rusų kalbos įtaka lietuvių kalbai. K. Būgos išvadai, kad seniausias rusų kalbos įtakos lietuvių kalbai periodas tęsiasi maždaug nuo antrosios IX a. pusės iki XII a. pradžios (ar pirmojo ketvirčio) (Būga 1958, 351), atsižvelgiant į jo motyvaciją, galima pritarti. Dar būtina paminėti K. Būgos mėginimą remiantis slavizmų garsų substitucijos analize nustatyti Leskieno dėsnio lietuvių kalboje chronologiją (Būga 1961, 46–47), kuriai ilgą laiką buvo pritariama, kol kitą, patikimesnę tų pačių faktų interpretaciją dėl Leskieno dėsnio pateikė A. Girdenis (1994, 9–10).

Slavizmų semantikai visame tyrimo lauke skirta labai nedaug dėmesio: iš šios srities minėtini keli I. Adomavičiūtės straipsniai, kuriuose tiriama semantinė polonizmų integracija (Adomavičiūtė 1979; 1980; 1982).

Prie kompleksinių tyrimų, kuriuos savo disertacijoje pradėjo plėtoti A. Smetonienė, galima priskirti M. Zavjalovos straipsnį „Механизмы адаптации славянских заимствований в литовском языке (на современном этапе)“ (Zavjalova 2013), kur nagrinėjama dabartinės lietuvių kalbos medžiaga ir nagrinėjami kai kurie kalkių susiformavimo atvejai: kalbos ekonomijos principas, negramatikalizuotos reikšmės ir spragų pildymas, analogija ir unifikacija, metaforizacija. Straipsnio autorė daro išvadą, kad „Таким образом, на примере вышеприведенных данных можно убедиться в том, что литовский язык, адаптируя славянские заимствования, использует тенденции, характерные для любого языка и отражающие процессы его нормального развития.“ (Zavjalova 2013, 265). Šį straipsnį, beje, galima priskirti ir prie standartinės lietuvių kalbos slavizmų tyrimo krypties, nors jis ir nėra tradicinių leksinių skolinių tyrimas.

2016 m., tęsdamas kompleksinių tyrimų besiformuojančią tradiciją, pasirodė stambus Rolando Kregždžio parengtas lietuvių kalbos polonizms skirtas veikalas, kurį sudaro dvi dalys: mokslo studija „Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija“ ir „Lietuvių kalbos polonizmų žodynas“. Šis kalbotyrai svarbus ir reikšmingas darbas tarsi susintetina ir subendrina iki šiol aptartas slavizmų tyrimo kryptis ir problematiką. Į žodyną pateko polonizmai iš senųjų raštų, vėlesniojo laikotarpio raštų, bendrinės lietuvių kalbos ir jos šnektų (Kregždys 2016, 10) – empirinė medžiaga suvienija senųjų raštų ir tarmių slavizmų tyrimo kryptis. Svarbu, kad autorius telkiasi ne ties vienu kuriuo tyrimų problematikos aspektu, bet stengiasi taikyti kompleksinę tyrimų metodologiją, plg.: „Rengiant mokslo studiją, buvo pasitelkti vidinės rekonstrukcijos ir lyginamasis istorinis tyrimo metodai, juos derinant su ireguliariųjų lietuvių ir slavų kalbų fonomorfologinių kitimų identifikavimo metodologija. Taip buvo siekiama suderinti klasikinį struktūralistinį, semantinės transformacijos ir semantinės referencijos metodus (apie juos plačiau [ir liter.] žr. Kregždys 2010: 13). Nustatant substratinę skolinio lytį, netaikytas konsekventualiosios akcentinės paradigmos implikacijos metodas, kuris vertinamas kaip iškreipiantis lietuvių kalbos svetimos leksikos adaptavimo principus ir neatitinkantis kalbos sistemos darnumo esmės (žr. 8 išn.).“ (Kregždys 2016, 11–12). Kompleksinę metodologinę prieigą, kuri suteikia galimybę matyti išsamų lietuvių kalbos polonizmų vaizdą ir tirti polonizmus skirtingais, tačiau daugiau ar mažiau tarpusavyje susijusiais aspektais, aiškiai iliustruoja ir toks autoriaus teiginys: „<...> šiame veikale itin daug dėmesio sutelkiama aptariamų leksemų (1) formaliajai analizei, t. y. (1a) fonotaktinių sub-

stratinių grandžių transpozicijos dėsniumams kodifikuoti, (1b) morfologinės struktūros kitimų ir juos lėmusių faktorių eksplikacijai, (1c) semantinio ekstensionalo kitimo tendencijoms nustatyti bei (2) ekstralingvistinio konteksto aktualizacijai ir introdukcijos priežastin-gumui nustatyti.“ (Kregždys 2016, 16). Svarbu, kad žodyne pateikiama ne tik lingvistinė, bet ir kultūrologinė žodžio analizė (ibidem). Minėtoje studijoje R. Kregždys teikia poloniz-mo apibrėžimą ir aptaria Lietuvių kalbos polonizmų žodyno bei analitinio tipo polonizmų žodyno kategorinius ypatumus. Pateikia polonizmų klasifikavimo sistemos kriterijus ir eti-mologinio aprašo pateikimo principus. Analizuoja ir aprašo polonizmų identifikavimo me-todiką: pateikia tyrimo istoriją, nurodo polonizmų identifikavimo kriterijus ir aptaria nesla-viškosios kilmės semipolonizmus, semipolonizmus-lotynizmus ir semipolonizmus-semitizmus. Polonizmų žodyną sudaro trys dalys: I. Monogeniniai polonizmai, II. Neapi-brėžtieji polonizmai, III. Alternatyvieji polonizmai. Savo darbuose autorius nevengia disku-tuoti su iki šiol slavizmus tyrusiais lingvistais, siūlo originalių interpretacijų ir hipotezių.

SLAVIZMŲ TYRIMO PERSPEKTYVOS

Akivaizdu, kad čia trumpai aptartos slavizmų tyrimo kryptys nėra vienodos nei apimti-mi, nei problematika. Net ir palyginus nors ir ne visai išsamų, neapimančią visos senosios raštijos P. Skardžiaus slavizmų inventorių su J. Otrębskio vieno tarminio punkto (tiksliau tariant, kelių informantų) slavizmų sąrašu, aiškiai matyti, kad senosios raštijos ir tarmių sla-vizmai nėra visiškai vienodas tyrimo objektas: skiriasi ir slavizmų inventorių, ir ypač funk-cinis svoris. Juk ir be specialaus tyrimo suprantama, kad standartinės kalbos slavizmų padė-tis bus dar kitokia – vėl skirsis inventorių, didelį vaidmenį čia vaidins norminimo ir kodifi-kacijos kriterijai ir mechanizmai (beje, apie juos nereiktų pamiršti tiriant ir senųjų raštų sla-vizmus). Be to, galima spėti, kad standartinės rašomosios ir šnekamosios kalbos slavizmų sąrašas taip pat greičiausiai skirsis.

Pateikta trumpa slavizmų tyrimo kryptių ir tyrimo problematikos apžvalga aiškiai rodo, jog lietuvių kalbotyroje trūksta trečiosios tyrimų krypties (kuri turėtų ir savo specifinę pro-blematiką) – standartinės lietuvių kalbos⁴ slavizmų tyrimų. Atski-ro analitinio darbo, skirt-o būtent standartinės kalbos slavizmams, iki šiol nėra. Gana sąlygiškai šiai tyrimų kryptčiai bū-tų galima skirti nebent Algirdo Sabaliausko knygą „Lietuvių kalbos leksika“ (žr. Sabaliaus-kas 1990), kur etimologijos aspektu aptarta dalis slavizmų, jie suskirstyti teminėmis grupė-mis, kai kur mėginta nustatyti chronologija.

⁴ Dėl termino žr. Smetonienė, Smetona, Valotka 2016.

Jeigu būtų imtasi standartinės kalbos slavizmų tyrimų ir jie būtų įgyvendinti, turėtume ne tik išsamų, bet – svarbiausia – kompleksišką lietuvių skolinių iš slavų kalbų vaizdą. Atidi standartinės kalbos slavizmų analizė ir rezultatų lyginimas su senųjų raštų ir tarmių slavizmų tyrimų rezultatais galėtų pasitarnauti ir tolesniems neretai gana painiems ir sudėtingiems slavizmų chronologijos tyrimams.

Tačiau, mano supratimu, senųjų raštų, tarmių ir standartinės kalbos slavizmai iš pradžių turėtų būti inventorizuojami, nagrinėjami ir tiriama atskirai savuose kontekstuose – tokiu būdu būtų išgryninta kiekvienos grupės padėtis ir ypač specifika. Po to jau galima būtų imtis lyginimo ir sąlyčio taškų analizės. Išnagrinėjus kiekvienos slavizmų grupės specifiką, būtų ne tik lengvesnis, bet ir prasmingesnis lyginimas, ypač kompleksiškumo atžvilgiu. Pavyzdžiui, senųjų raštų ir standartinės kalbos slavizmai turėtų aiškų sąlyčio tašką – grafinę slavizmų integraciją (ji skirtų šias grupes nuo tarmių slavizmų), o visas tris grupes – senųjų raštų, standartinės kalbos ir tarmių – vienytų struktūrinė (fonologinė, morfologinė, semantinė) integracija ir pan. Žinoma, apskritai labai pageidautina, kad nenutrūktų ir toliau būtų plėtojama slavizmų integracijos tema ir problematika – aiškiai reikia išsamių analitinių studijų šia kryptimi.

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, galima formuluoti ir lietuvių kalbos slavizmų tyrimo perspektyvą – tai standartinės kalbos slavizmų tyrimai, o vėliau – lietuvių kalbos slavizmų kompleksiškumo tyrimai.

Be to, pasižvalgius ir pažiūrėjus, kas skolinių tyrimo srityje daroma bent jau Europos kalbotyroje, lietuvių kalbos slavizmų tyrėjams taip pat galima būtų siūlyti bent pora perspektyvių tyrimo kelių.

Vienas kelias ir visiškai nauja lietuvių kalbotyroje lietuvių kalbos slavizmų tyrimų perspektyva galėtų būti susijusi su tipologiniais skolinių tyrimais. 2009 m. pasirodė kapitalinis skoliniams skirtas veikalas „Loanwords in the world's languages“, kuris buvo Uri Tadmoro ir Martino Haspelmatho vadovauto projekto „The Loanword Typology Project (LWT)“ rezultatas (žr. Haspelmath/Tadmor 2009). Be to, sukurta ir duomenų bazė „The World Loanword Database (WOLD)“, prieinama internete: <http://wold.clld.org/>.

Minėtasis projektas ir jo rezultatai sukūrė sisteminio pasaulio kalbų skolinių tyrimo metodologiją ir mechanizmą, kuris, viena vertus, yra pritaikytas tirti skirtingų kalbų skolinius, kita vertus, jis leidžia susikurti kuriai nors atskirai kalbai tinkamą tyrimo profilį (Kelih 2015). Skolinių tyrimas apima 1460 leksinių reiškinių, kurios suskirstytos į atitinkamas 24 leksines-semantines klases; taip sudaromas bazinis atitinkamos tiriamos kalbos skolinių žodynas ir tiriamas toliau (išsamiau žr. Haspelmath/Tadmor 2009). Projektas ir jo rezultatai –

minėtasis veikalas ir duomenų bazė – paskatino ir tų kalbų, kurios nepateko ir projektą, skolinių tyrimus, taip pat diskusijas dėl tyrimų metodologijos (žr., pavyzdžiui, Kelih, Fuchsbaauer, Newerkla, 2015).

Deja, duomenų bazėje ne tik lietuvių kalbos, bet ir apskritai baltų kalbų skolinių nėra – tarp 395 pasaulio kalbų jos nepateko. Tačiau naudojant veikalo „Loanwords in the world's languages“ metodologiją būtų visiškai įmanoma ir, mano supratimu, gana naudinga pamėginti tirti lietuvių kalbos slavizmus (galbūt vėliau tyrimą išplėsti įtraukiant ir lietuvių kalbos germanizmus).

Kitas kelias ir tyrimo galimybė galėtų kilti iš dialektologijos ir sociolingvistikos darbų ir jų rezultatų bei susijusi ne tik su kalbų kontaktais (kas savaime suprantama skolinių tyrimuose), bet ir su kalbos variantiškumu – variatetais ir variantais. Manychiau, kad kompleksiniam lietuvių kalbos slavizmų analizei būtų galima pamėginti sukurti tyrimo profilį ar mechanizmą, paremtą vadinamuoju „kalbos architektūros“ modeliu, kurį sudaro diatopinė, diastratinė, diafazinė ir diachroninė ašys (išsamiau žr. Coseriu, 1988; 2007). Tai būtų bandymas į lietuvių kalbos slavizmus pažvelgti skirtingais aspektais, bet kartu ir kompleksiskai, tuos skirtingus aspektus jungiant į vieną darnią visumą. Visiškai įmanoma, kad šiame modelyje derėtų visos trys slavizmų grupės – senųjų raštų, tarmių ir standartinės kalbos.

Diatopinėje ašyje visų pirma kompleksiskai galima būtų tirti tarmių, patarmių ir šnektų (kaip diatopinių lietuvių kalbos variantų) slavizmus; čia iš dalies derėtų ir senųjų raštų slavizmai, nes, kaip rodo iki šiol atlikti įvairaus pobūdžio senųjų raštų tyrimai, diatopinis lygmuo senuosiuose raštuose taip pat matyti, plg. senųjų raštų tarminio pagrindo problematiką (žr., pavyzdžiui, Zinkevičius 2002; 2002a; Jakulytė 2016).

Diastratinėje ašyje susidurtų visų trijų grupių slavizmai: čia tyrimas galėtų koncentruotis į sociolingvistinių kintamųjų modelį; svarbu, kad atsirastų ir lyginamasis aspektas.

Diafazinėje ašyje taip pat kompleksiskai galima būtų tirti visų trijų grupių slavizmus ir juos lyginti tarpusavyje. Čia svarbiausias objektas galėtų būti senųjų raštų ir rašytinės standartinės kalbos slavizmai, tačiau savo vietą neabejotinai rastų ir tarmių bei sakytinės standartinės kalbos slaviškieji skoliniai.

Diachroninė ašis taip pat sujungtų visų trijų grupių slavizmus: čia tyrimas galėtų telktis ties jau tradicine problematika – slavizmų etimologija, skolinio šaltinio nustatymu, skolinio šaltinių tarpusavio santykiu ir slavizmų chronologija. Svarbu tai, kad diachroninius tyrimus šiuo atveju papildytų diatopinio, diastratinio ir diafazinio slavizmų tyrimo modelių rezultatai.

VIETOJE IŠVADŲ

Aptartus lietuvių kalbos slavizmų tyrimus – jų kryptis ir problematiką apibendrinti galima toliau pateikiamajoje apibendrinamojoje scheme, kuri rodo dvi tyrimo kryptis: senųjų raštų ir tarmių slavizmų; viena vertus, abi kryptys turi savitą problematiką, antra vertus, abi kryptis vienija ir tam tikra bendri tyrimų klausimai (apatinė schemos eilutė)

Nors lietuvių kalbos slavizmų tyrimo laukas gana platus ir iki šiol yra atlikta nemažai svarbių darbų, tačiau dar matyti aiškių slaviškųjų skolinių tyrimo problematikos spragų. Viena iš jų – išsamiai ir kompleksiškai nėra tirti standartinės lietuvių kalbos slavizmai, antroji, bendresnė, – apskritai vis dar trūksta kompleksinių slavizmų integracijos tyrimų.

Atsižvelgiant į platesnį tyrimų kontekstą ir į tai, kas daroma Europos lingvistų, galima brėžti kelias lietuvių kalbos slavizmų tyrimo perspektyvas. Pirmoji perspektyva – tirti lietuvių kalbos slavizmus pagal veikale „Loanwords in the world's languages“ pasiūlytą metodologiją, atsižvelgiant, žinoma, į vėliau pasirodžiusius darbus ir metodologines diskusijas. Antroji perspektyva – pamėginti sukurti metodologiją lietuvių kalbos slavizmams tirti remiantis kalbos architektūros modeliu.

LITERATŪRA

Adomavičiūtė = Адомавичюте Ирена, 1979, Лексические полонизмы в литовских говорах: виды заимствований и их адаптация, – *Acta Baltico-Slavica* XII, 91–109.

- Adomavičiūtė = Адомавичюте Ирена, 1980, К проблеме взаимоотношения литовских белорусизмов и полонизмов, – *Slavia Orientalis* 29(1–2), 7–12.
- Adomavičiūtė = Adomavičiūtė = Адомавичюте Ирена, 1982, Этапы польско-литовского лексического взаимодействия, – *Acta Baltico-Slavica*, 14, 41–48.
- ALEW – *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch 1–3*, 2015, Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller, bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodtko. Hamburg: Baar-Verlag.
- Brückner Aleksander, 1877, *Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*, Weimar.
- Būga Kazimieras 1958, *Rinktiniai raštai I*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Būga Kazimieras 1959, *Rinktiniai raštai II*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Būga Kazimieras 1961, *Rinktiniai raštai III*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Coseriu Eugenio, 1988, Einführung in die allgemeine Sprachwissenschaft, Tübingen: Francke Verlag.
- Coseriu Eugenio, 2007, Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Daugėlaitė Inga, 2000, *Lazūnų tarmės slavizmai*, [Bakalauro darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Denaitytė Inga, 2002, *Druskininkų šnektos slavizmai*, [Bakalauro darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Dini Pietro Umberto, 1993, Slavizmai Lizijaus ir Engelio katekizmuose: gretinamoji analizė, – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 33–36.
- Dini Pietro Umberto, 1990, Slavismi e germanismi lessicali nel “Piccolo Catechismo“ lituano Di Lysius del 1719, – *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia, Università della Basilicata* 3, 225–245.
- Fraenkel Ernst, 1962–1965, *Litauisches etymologisches Wörterbuch 1–2*, Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gailiūnaitė Salomėja, 1973, *Lukšių tarmės slavizmai*, [Diplominis darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Gudelytė Elena, 1984, *Tverečiaus tarmės slavizmai prieš 60 metų ir dabar*, [Diplominis darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Girdenis Aleksas 1994, Pamąstymai apie Leskieno dėsni ir bevardę giminę, – *Jono Kazlauskio diena: Istorinės gramatikos dalykai (tarptautinės konferencijos tezės)*, Vilnius, 9–10.
- Haspelmath Martin, Tadmor Uri (eds.), 2009, Loanwords in the world's languages. A comparative handbook, Berlin: de Gruyter.
- Jakulytė Dalia, 2016, Knygos nobažnystės“ autorystės ir vardažodžio kaitybos tyrimas reliacinės duomenų bazės pagrindu, – *Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, filologija (04H)*, Klaipėdos universitetas.
- Judžentis Artūras, 2004, [recenzija], Vytautas Kardelis. Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai. Vilnius: VU I-kla, 2003, 195 p., – *Baltu filologija: zinatniskie raksti* t. XIII, No. 2, 151–155.
- Kabašinskaitė Birutė, 2014, *Etimologijos metmenys*, Vilnius: Eugrimas.
- Kabelka Jonas, 1964, Kristijono Donelaičio raštų leksika, Vilnius: Mintis.
- Kardelis Vytautas, 2003, *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelis Vytautas, Wiemer Björn, 2003, Kritische Bemerkungen zur Praxis der Erstellung litauischer Wörterbücher, insbesondere von Mundarten – am Beispiel des slavischen Lehn- guts und des 'veikslas', – *Prace bałtystyczne : język, literatura, kultura*, 45–72.
- Kelih Emmerich, Fuchsbauer Jürgen, Newerkla Stefan Michael (Hrsg.), 2015, Lehnwörter im Slawischen: Empirische und crosslinguistische Perspektiven, Wien: Peter Lang.
- Kelih Emmerich, 2015, Probleme der empirischen Lehnwortforschung: Lehnwörter im Basiswortschatz (Slowenisch) und ein frequenzbasierter Ansatz (Kroatisch), – *Kelih Emmerich, Fuchsbauer Jürgen, Newerkla Stefan Michael (Hrsg.), 2015, Lehnwörter im Slawischen: Empirische und crosslinguistische Perspektiven*, Wien: Peter Lang
- Kregždys Rolandas, 2016, *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija. Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kregždys Rolandas, 2016, *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas. Słownik polonizmów w języku litewskim*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kudzinowski Czesław, 1977, Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“ 1–2, Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersitetu im. Adama Mickiewicza.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, 2008, Vilnius.
- Mackel Anna, 2002, *Zietelos šnektos slavizmų fonologinės adaptacijos inventoriųs*, [Magistro darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Melnikova Julija, 2002, *Aukštaičių tarmių slavizmai*, (lyginamoji analizė), [Magistro darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Otrębski Jan, 1932, *Wschodnio-litewskie narzecze twereckie, cz. III, Zapożyczenia słowiańskie*, Kraków.
- Pacino Alina, 2014, Slavizmai lietuvių tarmėse baltų ir slavų paribyje (Dieveniškių šnektos žodyno pagrindu), [Bakalauro darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Palionis Jonas, 1967, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- Palionis Jonas, 1979, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo.
- Palionis Jonas 1995, Lietuvių rašomosios kalbos istorija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Palionis Jonas, 2004, *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Rudzinskas Darius, 2011, Keli lietuvių senųjų raštų slavizmų morfologinės integracijos aspektai, – *Baltu filologija* XX (2), 41– 50.
- Rudzinskas Darius, 2011a, Morfologinė slavizmų integracija: giminės kategorijos aspektai, – *Perspectives of Baltic Philology*, vol. II, 205–215.
- Sabaliauskas Algirdas, 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslo.
- Sakalauskienė Vilija, 2006, Leksiniai slavizmai pietinių vakarų aukštaičių šiaurinėje šnekte, – *Acta Baltico-Slavica* 30, 221–231.
- Siaurukienė Halina, 1987, „Knygos nobažnystės“ giesmyno skoliniai, – *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXVI, 145–150.
- Skardžius Pranas, 1931, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, – *Tauta ir žodis* VII, Kaunas: Spindulys.
- Skardžius Pranas., 1998, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, – *Skardžius P., Rinktiniai raštai* 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Smetonienė Anželika, 2015, *Lietuvių kalbos priesaginiai veiksmažodžiai slavizmai ir hibridai (XVI–XVII a. LDK tekstuose)*, – Daktaro disertacija (Humanitariniai mokslai, Filologija (04 H)), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Smetonienė Anželika, 2016, Slavizmai veiksmažodžiai ir slaviškos šaknies hibridai, – *Acta Linguistica Lithuanica* (74), 68–88.
- Smetonienė Anželika, 2016a, Veiksmažodiniai daiktavardžiai abstraktai su priesaga -imas / -ymas M. Petkevičiaus katekizme (1598): jų daryba ir vertimas, – *Lietuvių kalba* (10), prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/212>
- Smetonienė Anželika, 2016b, The textual influences of Jacob Ledesma's catechism and the catechism of Mikalojus Daukša on the anonymous catechism of 1605, – *Kalbotyra* (68), 148–179, prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/issue/view/891>

- Smetonienė Anželika, 2017, Slaviškos šaknies žodžių vartojimo kitimai J. Jaknavičiaus „Ewangelie Polskie y Litewskie“ 1647, 1674, 1679, 1690 ir 1705 m. leidimuose, – *Acta Linguistica Lithuanica* (76), 50–73.
- Smetonienė Irena, Smetona Antanas, Valotka Audrius, 2016, Dėl standartinės kalbos termino, – *Lietuvių kalba* 10, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/217>
- Smoczyński Wojciech, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007.
- Smoczyński Wojciech, *Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone. Na prawach rękopisu: <https://rromanes.org/pub/alii/Smoczy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>*
- Šalnaitė-Basuškienė Ona, 1971, *Švenčionių tarmės slavizmai*, [Diplominis darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Šimelevičiūtė Karolina, 2002, *Dieveniškų šnektos slavizmai*, [Bakalauro darbas] (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Urbas Dominykas, 1996, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Urbutis Vincas, 1992, Senosios lietuvių kalbos slavizmai, – *Baltistica* XXVII (1), 4–14.
- Urbutis Vincas, 1993, Senųjų slavizmų kilmės įvairovė, – *Baltistica* XXVIII (1), 91–101.
- Urbutis Vincas, 2001, Iš kokio žodžio kilęs slavizmas *zomātas*, – *Baltistica* XXXV (1), 83–90.
- Urbutis Vincas, 2009, *Baltų etimologijos etiudai 2*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Voitkevič Božena, 2010. Mikalojaus Daukšos Postilės slavizmų morfologinė integracija, – *Baltistica* XLV(2), 243–255.
- Zavjalova = Завьялова Мария Вячеславовна, 2013, Механизмы адаптации славянских заимствований в литовском языке (на современном этапе), – *Исследования по типологии славянских, балтийских и балканских языков (преимущественно в свете языковых контактов)*, Санкт-Петербург: Алетея, p. 247–265.
- Zinkevičius Zigmas, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmas, 1987, Dėl balsių *a, o, e, ė* kaitos slavizmuose, – *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXXVII, 196–200.
- Zinkevičius Zigmas, 1987, *Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų*, Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Zigmas, 1988, *Lietuvių kalbos istorija III. Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Zigmas, 2002, Dėl lietuvių rašomosios kalbos kilmės, – *Rinktiniai straipsniai*, t. 1, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 516–525.

Zinkevičius Zigmąs, 2002a, Apie mįslingąją Wolfenbüttelio postilę ir jos kalbą, –*Baltistica*, t. 37, sąs. 1, 51–77.

LITHUANIAN SLAVISMS: HISTORY AND PERSPECTIVES OF THE STUDY

Summary

The article consists of two parts. The first part gives an overview of the directions and research problematics of the study of slavisms. This part consists of three smaller chapters, which overview the slavisms in old Lithuanian writings, present the investigations of the slavisms of Lithuanian dialects and other areas of slavisms research. In other words, this part gives a brief overview of the history of Lithuanian slavisms research. Separate directions are attempted to be reviewed in chronological order. The article does not focus on the detailed revision of the individual works on slavisms research, here it is more important to show the course of the research itself and its contexts. The chapter of the slavisms in old writings highlights the main areas of research and related issues: the lexicographic aspect, the etymology of slavisms, the problem of the identification of the source of loanwords, the ratio of the loanwords sources, and the issues of the integration of slavisms. The chapter of the slavisms in Lithuanian dialects also deals with the directions and issues of the research, presents the similarities and differences between the studies of the old writings and slavisms in dialects. The following research areas are emphasized: lexicographical, the problem of the identification of a loanword source and the problem of its reference provision, the use of slavisms and its development, phonological and semantic integration of slavisms. Another problematics of the slavisms research is related to the loanwords' chronology, the semantic integration of polonisms, the synthesis of the directions of previous slavisms studies and the problematics of research.

The second part of the article deals with the future of the study of Lithuanian slavisms, and proposes several perspectives for the study, taking into account the context of the study and the tendencies prevailing in the European linguistics. One completely new slavisms research perspective in Lithuanian language could be related to the typological research of loanwords. The slavisms of the Lithuanian language could be completely feasibly and quite usefully researched using the methodology of the "Loanwords in the World's Languages" research. Another way and the possibility of research could arise from dialectic and socio-linguistic works and their results, focusing not only on language contacts (which are self-evident in loanwords research), but also on language variations – variatets and variants. I would suggest that a complex analysis of Lithuanian slavisms could be performed creating a profile or mechanism of research based on the so-called "language architecture" model, which consists of diatopic, diastratic, diaphasic and diachronic axes.

Although the field of Lithuanian slavisms research is quite wide and many important works have been carried out so far, there are still clear loopholes in the study of slavic loanwords. One of them is the lack of the comprehensive and complex examination of standard Lithuanian slavisms, the second, more general loophole is that, in general, there is still a lack of complex studies of slavisms integration.

Taking into account the wider context of the research and what European linguists focus on, it is possible to draw at least two just discussed prospects for the study of Lithuanian slavisms.

Keywords: slavisms of the Lithuanian language, polonisms, belarusianisms, slavisms of old writings, slavisms of dialects, lexicography, etymology, integration, complex study.

Vytautas Kardelis

Lietuvių kalbis katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva

E-mail: vytautas.kardelis@flf.vu.lt